

Запухляк І.Б., к.е.н., доцент,
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу

ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ ГАЗОТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

У статті досліджено теоретичні та прикладні аспекти інституційних передумов забезпечення розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств в умовах нестабільності. Обґрунтовано важливість ролі інституційного середовища у забезпеченні ефективності функціонування газотранспортних підприємств. Виявлено можливі прояви ефективності в основній та допоміжній діяльності газотранспортних підприємств в результаті належного інституційного забезпечення.

Ключові слова: інституція, інститут; інституційне середовище; розвиток; газотранспортне підприємство, нестабільність.

Постановка проблеми. Нестабільність зовнішнього середовища функціонування газотранспортних підприємств та одночасно неврівноважений внутрішній стан зумовлюють пошук тих механізмів, які б допомогли подолати кризові тенденції та забезпечити стійкість їх функціонування і розвитку. Той факт, що вітчизняні газотранспортні підприємства відіграють важливу роль в енергетичній незалежності країни та стабільному забезпеченні потреб населення у природному газі, та одночасно займають монопольне становище і є об'єктом спекуляції на найвищому державному рівні, зумовлює необхідність розбудови засад інституціонального регулювання їх діяльності та визначення потенційних меж розвитку, протидіючи опортуністичній поведінці газотранспортних підприємств як суб'єктів господарювання, так і окремих індивідів. Як зазначає Д. Норт (North, 1997), тільки зараз в соціалістичних країнах стали розуміти, що саме базова інституційна система цих країн є причиною поганого функціонування економіки, тому необхідно здійснювати перебудову інституційної системи з метою створення стимулів, які, в свою чергу, повинні примусити підприємства вступити на шлях росту продуктивності [1, с. 142].

Суттєвою домінантою розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств в нестабільних умовах функціонування є формування розвинутого інституційного середовища, що, з одного боку, врегулює взаємовідносини між державою, газотранспортними підприємствами, споживачами природного газу та іншими суб'єктами ринку, а з іншого – сприятиме підвищенню їх конкурентоздатності та подальшій інтеграції в загальноєвропейські газові мережі.

Аналіз останніх публікацій. Розвиток інституціональної економічної теорії ґрунтується на працях таких зарубіжних вчених-інституціоналістів як О. Аузан (Аузан, 2005), Т. Веблен (Veblen, 1984), Дж. Коммонс (Commons, 1931), Д. Норт (North, 1997) – лауреат Нобелівської премії 1993 р., П. Рао (Rao, 2003), Дж. Серл (Searle, 2007), а також

вітчизняних дослідників, таких як В. Базилевич, Я. Бережний, О. Бичков, Т. Васильців, Л. Довгань, О. Малий, А. Сохецька та інші.

Невирішені частини проблеми. Теорію інституціоналізму широко подано в економічній літературі, проте прикладні аспекти застосування інституціональних концепцій до конкретних галузей економіки потребують ґрунтовних досліджень. Актуальність обраної проблеми також обумовлена значною роллю, яку відіграють інститути в діяльності кожного конкретного підприємства, що і зумовило важливість розгляду інституційних засад функціонування та розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств.

Метою статті є дослідження теоретичних та прикладних аспектів інституційного забезпечення розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств в умовах нестабільності з подальшим обґрунтуванням необхідності та проявів ефективності такого забезпечення.

Результати дослідження. Існуюча система інституційного забезпечення умов господарювання в Україні не відповідає потребам сьогодення. Започаткування формальних норм, які вирішують лише окремі локальні проблеми без необхідного системного узагальнення, призводить до суперечливих тенденцій розвитку вітчизняного інституційного середовища.

Васильців Т. Г. вважає, що на сьогодні однією з головних проблем економіки України є відсутність інституційного соціально-економічного порядку, який залежить від загальної моральної свідомості учасників ринку та формальних правил поведінки, порушення яких істотно підвищує рівень трансакційних витрат при здійсненні господарської діяльності [2, с. 121]. Зокрема, Бережний Я. В. та колектив авторів виокремили такі інституційні вади українського внутрішнього ринку:

- панування неформальних (тіньових) домовленостей в укладанні комерційних договорів;
- переважання посередницьких структур у маркетингових ланцюгах;
- галузеве субсидування суб'єктів господарювання та підприємницької діяльності;
- неоднозначність економічних обґрунтувань пільгових режимів;
- не ринкове тарифне регулювання цін;
- обтяженість податкового адміністрування;
- вибіркова адміністративна дискримінація [3, с. 9-11].

Важливу роль в усуненні зазначених інституційних вад та ефективному інституційному забезпеченні функціонування суб'єктів вітчизняного ринку відіграє інституційне середовище, яке можна визначити як формальні й неформальні правила поведінки та взаємодії суб'єктів економічного та суспільного процесів на макро- та мікрорівні [4, с. 4]. Структурно інституційне середовище можна представити як впорядкований набір інститутів, що визначають обмеження для економічних суб'єктів, які формуються у межах тієї чи іншої системи координації господарської діяльності. Саме інститути, як вважає Д. Норт (North, 1997) мають забезпечити:

- передбачуваність результатів регуляторних процесів і стійкість економічної діяльності підприємств;
- забезпечити спадковість процесів навчання в процесі розвитку підприємства;

- ефективність використання системи стимулів, завдяки якій продовжується їх існування як позитивних (винагороди за дотримання певних правил) і негативних (покарання, яке люди очікують за порушення певних правил);
- забезпечити безпеку дій індивіда в певних рамках, що винятково високо цінується економічними агентами;
- скорочувати трансакційні витрати [1].

Зазначимо, що вперше до економічного лексикону поняття «інститут» ввів Т. Веблен (Veblen, 1984), який визначив «інститут» як спільну свідомість, певний спосіб мислення, притаманний великій спільності людей, обумовлений традиціями, звичаями, що формуються у процесі історичного розвитку. Суб'єкт господарювання, який робить вибір, перебуває у певному суспільному середовищі, отже, на його рішення та дії впливають інститути як реальні внутрішні чинники [5, с. 201]. Щодо поняття «інституція», то Дж. Серл (Searle, 2007) визначає його як соціальні форми функцій суб'єктів, об'єктів, процесів і результатів економічної діяльності, що забезпечують еволюцію системи суспільного розподілу праці на підставі статусів, норм, правил, інструкцій, регламентів, контрактів, стандартів і порядків [6, с. 17]. Дж. Коммонс (Commons, 1931) характеризує інституції у вузькому значенні, тобто як «систему законів чи природних прав, в межах яких індивіди діють як в'язні» та у широкому – як «колективну дію по контролю, лібералізації та розширенню індивідуальної діяльності» [7, с. 650].

Інститути, що впливають на процеси розвитку підприємства, за рівнем законодавчого закріплення розрізняють: формальні (конституція держави, цивільний та інші кодекси, закони, постанови, розпорядження і т. ін.) та неформальні (форми взаємодій, що існують у реальному житті, але в правовій практиці не узаконені – традиції, звички, стереотипи поведінки й інші стійкі форми взаємодії між людьми, які визначаються головним чином культурою, психологією й ідеологією певного суспільства [8]. Формальні інститути – це інститути, які мають статус легітимних, є обов'язковим правилом для частки суб'єктів господарювання та закріплюються в письмовому вигляді [9].

Для досягнення необхідного рівня розвитку підприємств держава використовує пряме та непряме регулювання через формальні інститути. Пряме регулювання здійснюється за допомогою економічної політики, яка базується на прийнятих законодавчих актах і дій виконавчої влади, що ґрунтуються на цих актах. Економічна політика є однією з головних сфер державної політики, покликана забезпечувати і всебічно втілювати в реальність конституційні права, свободи та обов'язки особи і громадянина. Така політика має будуватися з усіма інститутами громадського суспільства та координувати діяльність економічних агентів в масштабах країни, досягаючи належного рівня гармонізації соціально-економічних відносин та суспільного блага [10].

До зовнішніх інститутів віднесені інститути макро- та мезоекономічного рівнів. Провідну роль серед інститутів макrorівня надається державі, оскільки вона є регулятором державної політики та формує інституційне середовище країни. Відтак ефективність інститутів залежить від того, хто їх створює і контролює їхнє дотримання, тобто від суб'єктів, які перебувають при владі і залучені до системи державного (галузевого) управління. Від того, наскільки вміло шляхом введення інституційних обмежень та стимулів і впровадження ефективних механізмів їх дії, влада зможе забезпечити рівноправність усіх суб'єктів газового ринку, залежить і ефективність функціонування та подальшого розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств.

Таким чином, інституційний підхід до забезпечення розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств орієнтується на вивчення інститутів, за допомогою яких, здійснюється регулювання їх діяльності. Відтак, інституційне регулювання діяльності вітчизняних газотранспортних підприємств – це цілеспрямована діяльність суб'єктів, що впливають на розвиток газотранспортних підприємств в напрямку вдосконалення усіх внутрішніх елементів (стратегія, структура, системи, культура, штат, навика, загальні цінності) та зв'язків між суб'єктами ринку газу з урахуванням впливу політичних, правових, економічних, соціокультурних інститутів в умовах нестабільності.

Домінантними в процесі інституалізації діяльності газотранспортних підприємств є ринкові інститути, до яких відносять такі елементи як приватна власність, конкуренція, функціональні інфраструктурні елементи (банки, біржі тощо) та інститути права (система правових норм, які регулюють правові відносини між суб'єктами ринку газу, державою та населенням).

Спробуємо розглянути перспективи впровадження змін у діяльності вітчизняних газотранспортних підприємств з позицій інституціональної парадигми. Зауважимо, що відсутність/неефективність державної підтримки виконання програм науково-технічного та інноваційного розвитку призвела до погіршення стану нафтогазового комплексу України, зокрема високої зношеності лінійної частини магістральних газопроводів та наземних об'єктів, низького рівня використання виробничих потужностей, їх високої енерго- та ресурсомісткості, практично відсутності впровадження інновацій. Однією з головних причин такого критичного стану вітчизняних газотранспортних підприємств є неналежне інституційне забезпечення їх діяльності та розвитку, що виражається у відсутності сприятливих умов для інноваційного розвитку, недостатньому фінансовому забезпеченні технічного та технологічного оновлення, неефективній системі управління діяльністю, дотаційному субсидуванні, наявності корупційних схем, провадженні діяльності для задоволення опортуністичних інтересів окремих суспільних груп тощо.

Для здійснення ґрунтовних висновків щодо необхідності інституціонального забезпечення розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств та результатів ефективного інституційного забезпечення, викладемо наші роздуми з приводу деяких організаційно-економічних та правових аспектів функціонування газотранспортних підприємств.

По-перше, Енергетичною стратегією України на період до 2030 р. [11] серед напрямів розвитку вітчизняної газотранспортної системи (ГТС) визначено такі можливі зміни організаційної форми: приватизацію ГТС, передачу ГТС в концесію, створення спільного підприємства або консорціуму та створення Міждержавної системи транспортування природного газу. Проте, жоден з варіантів не є достатньо обґрунтованим та, на сьогодні, в Україні немає належного інституційного забезпечення здійснення таких організаційних змін. Вибір форми власності залежить від багатьох чинників, тому необхідно обґрунтовано підходити до будь-яких рішень щодо зміни власності над об'єктами ГТС України та доступу до них, зокрема, як варіант, можна розглядати поєднання різних форм власності. Так О. Аузанов говорить про те, що, вибір форми власності залежить від того, який тип трансакційних витрат є найнижчим. Автор переконаний, що якщо інституційне середовище складне, то вища ймовірність ефективного використання державної та приватної форми власності. У випадку примітивного інституційного середовища простішим буде використання комунальної форми власності [12].

Зазначимо, що особливості функціонування підприємств вітчизняної ГТС як природної монополії, незалежно від того, перебувають вони у приватній чи державній власності, однаково безвідповідальні перед споживачами, оскільки не мають конкурентів у встановленні стандартів ефективності та покращанні функціонування. Тому, саме забезпечення інституційного регулювання їх діяльності буде шляхом гармонізації взаємовідносин «держава – газотранспортного підприємство – споживач», що дозволить усунути недоліки функціонування ГТС як суб'єкта природних монополій.

По-друге, щодо приватизації об'єктів ГТС чи часткового залучення приватного капіталу, то варто зазначити, що за сьогоденних умов, вона буде малоефективною, хоча би з позицій інституціонального забезпечення даного процесу. Зокрема, через відсутність інституціональних механізмів, які б забезпечували рівноправний доступ до активів в ході приватизації, що відбувається через закритість даних, наявність персональних зв'язків та знайомств, асиметрії інформації, неефективності правового супроводу, високими трансакційними витратами тощо.

По-третє, відсутність належного інституційного середовища не забезпечує прозорих договірних відносин між споживачами та постачальниками природного газу, наявне правове поле не стимулює до відповідальності постачальника енергоресурсів перед споживачем. Саме створення інституціональних інструментів взаємоконтролю сприятиме підвищенню ефективності діяльності газотранспортних підприємств, покращення якості газотранспортних послуг та природного газу, що подається до споживача, стимулювання усіх учасників ринку до енергозбереження, охорони навколишнього середовища та зниження горизонтальних трансакційних витрат.

По-четверте, вітчизняні газотранспортні підприємства є ланкою складної вертикально інтегрованої структури. З точки зору інституціональної теорії, там, де вибудовується вертикаль, виникають високі витрати управління, які називають вертикальними трансакційними витратами. Як стверджує О. Аузан, чим більше ланок передачі інформації, тим більше можливостей спотворення в вузлах передачі. Під впливом обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки – причому як знизу, так і зверху – від вертикалі залишаються якісь дивні схеми. І це результат трансакційних витрат, які властиві такому способу трансакцій, коли права власності і свободи організовані через принцип команди [12].

Ієрархічна структура НАК «Нафтогаз України», значно ускладнює процеси вироблення ефективних управлінських рішень, в т. ч. щодо ресурсного забезпечення розвитку газотранспортних підприємств. Існуюча організаційна структура НАК «Нафтогаз України» не передбачає належних системоутворюючих елементів, які б забезпечили взаємодію з ринковими інститутами та інституціями громадського суспільства. Як один з варіантів її удосконалення в напрямку забезпечення умов розвитку газотранспортних підприємств має бути розширення варіативності контактів із суб'єктами інституційного середовища України, залучення і використання інноваційних та фінансових ресурсів у формі проектної діяльності підприємств, належне правове забезпечення процедур закупівель, розвиток корпоративної культури тощо.

Підсумовуючи вище сказане, зазначимо, що належне інституційне забезпечення функціонування та розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств сприятиме підвищенню ефективності як основної, так і допоміжної діяльності, див. рис. 1.

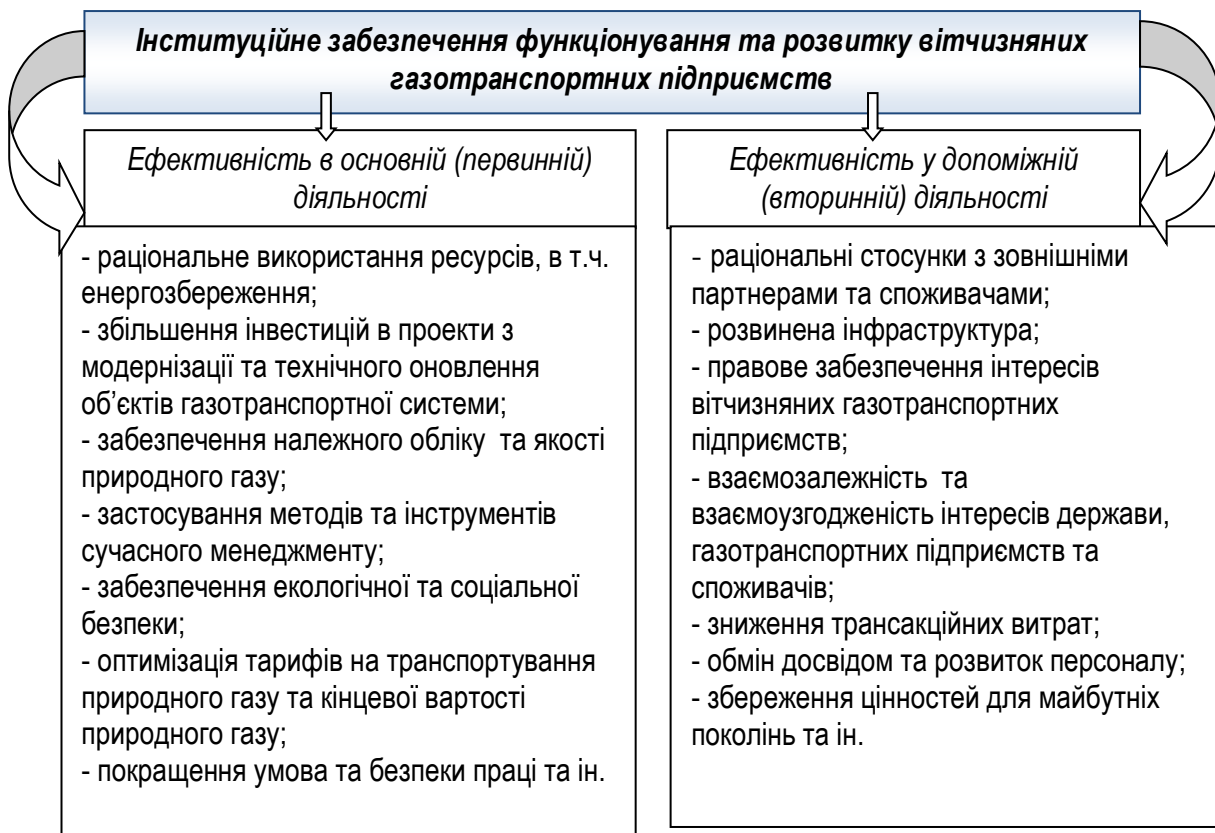

Рис. 1. Ефективність інституційного забезпечення функціонування та розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств

Джерело: розроблено автором на основі власних досліджень.

Висновки. Як бачимо, розвинене інституційне середовище, що буде виражатись в наявності усіх необхідних інститутів та їх взаємній узгодженості, є на сьогодні вагомим домінантом у забезпеченні ефективності функціонування та розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств. Зокрема, належне інституційне забезпечення сприятиме підвищенню ефективності внутрішніх бізнес-процесів газотранспортних підприємств, гармонізації взаємостосунків «держава – газотранспортне підприємство – споживач», ефективному технічному та організаційному розвитку. Також в умовах нестабільності функціонування газотранспортних підприємств саме координаційний ефект інститутів дозволить знизити рівень невизначеності середовища, що забезпечить ефективність довгострокового прогнозування їх розвитку, сприятиме залученню довгострокових інвестицій та зниженню трансакційних витрат.

Література.

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
2. Васильців Т. Г. Формування інституційного середовища як передумова зниження рівня трансакційних витрат підприємництва в Україні / Т. Г. Васильців // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – Випуск 1(111). – С. 117-121.

3. Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні / [Я. В. Бережний, З. С. Варналій, Т. Г. Васильців та ін.]. – К.: НІСД, 2014. – 73 с.
4. Rao P. The Economics of Transaction Costs: Theory, Methods and Applications / P. Rao. – Palgrave Macmillan, 2003. – 197 p.
5. Веблен Т. Теория праздного класса / Веблен Т.– М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
6. Серл Дж. Что такое институт? / Дж. Серл // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 4-27.
7. Commons R. John. Institutional Economics / R. John. Commons // American Economic Review. – 1931. – Vol. 21. – P. 648-657.
8. Сохецька А. В. Інституційні фактори економічного зростання в умовах переходу України до ринку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.01.01 «Економічна теорія» / А. В. Сохецька. – Львів, 2003. – 20с.
9. Довгань Л. Є. Корпоративне управління: інституціональні аспекти: Монографія / [Л. Є. Довгань, І. П. Малий]; за ред. Л. Є. Довганя. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2006. – 340 с.
10. Бичков О. О. Інституційні аспекти регулювання розвитку підприємства / О. О. Бичков // Вісник Донецького національного університету. Серія «Економіка і право». – 2011. – Т. 1. – С.194–197.
11. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. та дальшу перспективу [Електронний ресурс]. – Схвало розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. N 145-р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
12. Аузан А. Институциональная экономика [Электронный ресурс] / Аузан А. – М.: Инфра-М, 2006. – Режим доступа: http://royallib.com/read/auzan_aleksandr/institutsionalnaya_ekonomika.html.

References.

1. Nort, D. (1997). Institutions, institutional change and economic performance. Moscow: «Began» the fund of economic book (in Rus.).
2. Vasylytsiv, T. (2015). Institutional frameworks as a prerequisite for reducing transaction costs of business in Ukraine. Socio-economic problems of modern period of Ukraine (Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy), 1 (111), 117-121 (in Ukr.).
3. Bereznyj, Ya., Varnalij, Z., Vasylytsiv, T. (2014). Pre-conditions and priorities of reformation of public policy of development of enterprise are in Ukraine. Kyiv: NISD (in Ukr.).
4. Rao, P. (2003). The Economics of Transaction Costs: Theory, Methods and Applications. Palgrave Macmillan.
5. Veblen, T. (1984). Theory idle class. Moscow: Progress (in Rus.).
6. Serl, Dzh. (2007). What institute? Questions of economy (Voprosy jekonomiki), 8, 4-27 (in Rus.).
7. Commons, R. (1931). Institutional Economics. American Economic Review. 21. 648-657.
8. Sokhecka A. (2003). Institutional factors of the economy growing in the conditions of passing of Ukraine to the market. Lviv (in Ukr.).
9. Dovgan', L., Malij, I. (2006). Corporate management: institutional aspects. Kyiv: IVC publishing «House «Politekhnik» (in Ukr.).
10. Bichkov, O. (2011). Institutional aspects of adjusting of development of enterprise. Announcer of the Donetsk national university. Series are «Economy and right» (Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu. Serii «Ekonomika i pravo»), 1. 194–197 (in Ukr.).
11. Order of Cabinet Ukraine. Power strategy of Ukraine on a period in 2030 to and further prospect. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua>. (in Ukr.).
12. Auzan, A. (2006). Institutional economy. Retrieved from http://royallib.com/read/auzan_aleksandr/institutsionalnaya_ekonomika.html.

Иванна Запухляк, к.э.н., доцент

Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ГАЗОТРАНСПОРТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

В статье исследованы теоретические и прикладные аспекты институциональных предпосылок обеспечения развития отечественных газотранспортных предприятий в условиях нестабильности. Обоснована важность роли институциональной среды в обеспечении эффективности функционирования газотранспортных предприятий.

Выявлены возможные проявления эффективности в основной и вспомогательной деятельности газотранспортных предприятий в результате надлежащего институционального обеспечения.

Ключевые слова: *институция, институт; институциональная среда; развитие; газотранспортное предприятие, нестабильность.*

Ivanna Zapuhlyak, PhD (Economics), Associate Professor

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

INSTITUTIONAL PRE-CONDITIONS OF PROVIDING OF DEVELOPMENT OF DOMESTIC TRANSMISSION COMPANIES IN TERMS OF INSTABILITY

In the article the theoretical and practical aspects of institutional prerequisites to ensure the development of domestic gas transmission companies in terms of instability. A significant dominance of domestic gas-transport enterprises in unstable operation is the formation of a developed institutional environment in Ukraine. This will, on the one hand, to regulate the relationship between the state, gas-transport enterprises, consumers of natural gas and other market players, on the other - will increase their competitiveness and further integration into the European gas network.

Substantiates the role of the institutional environment to ensure the efficiency of the gas transmission companies. Discovered in the possible manifestations efficiency of main and auxiliary gas transmission companies as a result of adequate institutional support. Developed institutional environment that will be expressed in the presence of all necessary institutions and their mutual consistency, is today a significant dominant in ensuring effective functioning and development of the domestic gas-transport enterprises. In particular, proper institutional support will improve the efficiency of internal business processes gas-transport enterprises, harmonization of relations «state - gas-transport enterprises – consumers», effective technical and organizational development. Also in an unstable operation of gas-transport enterprises is coordinating institutes effect will reduce the level of uncertainty environment that will ensure the effectiveness of long-term forecasting of their development, will attract long-term investment and reduce transaction costs.

Keywords: *institution, Institute; institutional environment; development; gas transmission companies, instability.*